

Юрій Щур

*Кандидат історичних наук, заступник
директора Запорізького обласного
центру охорони культурної спадщини*

У статті на основі раніше засекречених документів радянських органів держбезпеки здійснено спробу схарактеризувати діяльність українських націоналістичних організацій у м. Запоріжжя у 1939—1941 роках в умовах поширення мережі ОУН на територію Наддніпрянської України. Значна увага присвячена тому впливу, який мала боротьба радянських спецслужб із українським націоналістичним рухом, на долю уродженців західноукраїнських земель, що проживали на території Запорізької області.

Ключові слова: Запоріжжя, ОУН, український націоналістичний рух, НКВД, НКГБ.

Yuriy Shchur

«The first swallows» of the organized resistance: Ukrainian nationalist organizations in Zaporizhzhya (1940—1941)

On the basis of previously classified documents of Soviet state security bodies this article has made an attempt to reveal the problem of activity of the Ukrainian nationalist organizations in Zaporizhzhya in 1939—1941 in context of the spread of OUN chain to the territory of Naddnipyrians'ka Ukraine. Considerable attention is devoted to the analysis of the influence of the struggle of Soviet intelligence against Ukrainian nationalist movement to the fate of the natives of West Ukrainian Land, which lived on the territory of Zaporizhzhian region.

Key words: Zaporizhzhya, OUN, Ukrainian nationalist movement, NKVD, NKGB.

«ПЕРШІ ЛАСТІВКИ» ОРГАНІЗОВАНОГО СПРОТИВУ: УКРАЇНСЬКІ НАЦІОНАЛІСТИЧНІ ОРГАНІЗАЦІЇ В ЗАПОРІЖЖІ (1940–1941 рр.)

Історія українського націоналістичного руху на Наддніпрянській Україні — феномен, який вже отримав своїх дослідників. Основна проблематика таких досліджень на сьогоднішній день пов'язана з діяльністю похідних груп ОУН та націоналістичного підпілля під час німецько-радянської війни¹. Поступово розкриваються різні аспекти націоналістичного руху на Наддніпрянщині у повоєнні роки². Разом із тим події у східних регіонах України у період між початком Другої світової та німецько-радянської війни все ще залишаються «білою плямою» в історії ОУН. В історіографії, за незначними винятками, відображена діяльність ОУН та інших організацій й партій на західноукраїнських землях і в еміграції, а також боротьба з ними радянських органів державної безпеки.

Основну інформацію щодо поширення націоналістичного руху на Наддніпрянщину від осені 1939 до літа 1941 рр. подають документи радянських спецслужб, зокрема архівні кримінальні справи. Останні формувалися в процесі накопичення документів, інко-

¹ Див., зокрема: Ходанович О. Військово-політична діяльність похідних груп ОУН на території України в роки Другої світової війни: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 20.02.22. / Національна академія оборони України. — К., 2006. — 19 с.; Горбуров Є. Рух опору і націоналістичне підпілля на Півдні України та в Криму в період окупації. 1941–1944 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01. / Інститут історії України НАНУ. — К., 2003. — 18 с.; Чорномаз Б. Національно-патріотичне підпілля Уманщини у Другій світовій війні (військово-політичний аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 20.02.22. / Національний університет «Львівська політехніка». — Львів, 2005. — 22 с. Загалом історіографія цієї проблеми складає на сьогоднішній день сотні наукових статей та монографій.

² Див., зокрема: Жилюк В. Діяльність ОУН та УПА на Житомирщині у 1941–1955 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01. / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, Інститут народознавства НАНУ. — Львів, 2008. — 20 с.; Ішук О., Ніколаєва Н. Діяльність молодіжних структур ОУН(б) на території центральних та східних областей України у 1945–1954 рр. // Український визвольний рух / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху. — Львів, 2006. — 36. 8. — С. 225–252.

ли — протягом кількох десятиліть. Спочатку формувалася слідча справа (попереднє слідство), потім вона ставала судово-слідчою (після передачі до судових органів), а після винесення вироку й передачі на зберігання в архів відповідного органу держбезпеки набувала статусу архівної³.

У дослідженні, присвяченому аналізу документів радянських спецслужб, дніпропетровський історик Дмитро Куделя запропонував поділ архівної кримінальної справи на ряд умовних розділів:

1. Матеріали оформлення арешту і обшуку.
2. Матеріали слідства.
3. Матеріали оформлення слідства.
4. Судові документи.
5. Листування офіційних органів.
6. Матеріали додаткових розслідувань та реабілітації⁴.

Найважливіша для дослідника інформація міститься у другому розділі, оскільки тут представлені протоколи допитів заарештованих, свідків та витяги з протоколів допитів членів або симпатиків ОУН, які проходили по інших справах, протоколи очних ставок тощо. У відповідності до інструкцій органів держбезпеки заарештованого мали допитувати протягом доби з моменту арешту. Перший аркуш протоколу допиту оформлювався, як правило, на типографському бланку. Документ містив особисті дані допитуваного; останнього попереджали про відповідальність за дачу неправдивих свідчень. Протокол допиту, як правило, вели у формі питань та відповідей за суттю справи.

У відповідності з роз'ясненнями ОДПУ СРСР, протокол був «дзеркалом допиту, відображав невміння слідства та його винахідливість, гостроту викриття ворога». Протоколи допитів не повинні були мати характер «безплідних політичних співбесід та дискусій» із звинуваченими. Свідчення заносилися до протоколу від першої особи й, по можливості, дослівно⁵.

³ Куделя Д. *Нові джерела до історії Організації Українських Націоналістів (ОУН): кримінальні справи з фондів архівів Служби безпеки України // Діяльність підпілля ОУН на Сході України. Збірка статей / Упоряд. П. В. Хобот — Дніпропетровськ, 2010. — С. 9.*

⁴ Там само. — С. 10–23.

⁵ Подкур Р., Ченцов В. *Документы органов государственной безопасности УССР 1920–1930-х годов: источниковедческий анализ. — Тернополь, 2010. — С. 274.*

За протоколами допитів дослідник має можливість дізнатися різноманітні подробиці життя й діяльності заарештованого. Разом з тим, тут він зустріне неточні або навмисно спотворені членом ОУН дані. До спеціальних засобів тиску на заарештованого могли вдаватися й слідчі, маючи на меті отримати необхідні саме для них результати. Через це до матеріалів архівно-кримінальних справ необхідно ставитись доволі критично, із певною мірою скептицизму.

Основу джерельної бази нашого дослідження склали документи з архівно-кримінальних справ на мешканців Запоріжжя, запідозрених у належності до антирадянського націоналістичного підпілля.

Запоріжці зустрічали новий 1939 рік ще як мешканці одного з міст Дніпропетровської області. 10 січня було підписано Указ Президії Верховної Ради СРСР, і на наступний день понад 300 тисяч осіб прокинулося вже у обласному центрі⁶. На той час радянська модернізація Запоріжжя в основному була завершена. За рахунок праці тисяч місцевих та мобілізованих з інших областей робітників, коштом нещадної експлуатації селянства на світ народився Запорізький індустріальний комплекс. Новозбудовані заводи вимагали робочої сили, тому в місті стрімко зростала кількість робітників та технічної інтелігенції.

Усе це відбувалося на тлі масових репресій проти справжніх та потенційних ворогів режиму. Ситуацію влучно описав М. Хрущов: «Україною начебто Мамай пройшов». Повною мірою це стосувалося і Запоріжжя. На хвилі чисток в партійному й адміністративному апараті на керівні посади в Запоріжжі й області висунулися представники молодого покоління. Середній вік партійно-радянських діячів становив 30-36 років. Деяко старшим було керівництво силових структур — 34-40 років⁷.

Подібні процеси «омолодження» відбувалися у середовищі українських націоналістів. Внаслідок поділу Польщі між Німеччи-

⁶ Фролов М. Запоріжжя // *Енциклопедія історії України: Т. 3: Е—Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. [НАН України. Інститут історії України]. — К.: Наукова думка, 2005. — С. 264.*

⁷ Штейнле О. Керівна верхівка Запорізької області у 1939—1941 рр.: колективний портрет // *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. — Запоріжжя: ЗНУ, 2011. — Вип. XXX. — С. 73—74.*

ною та ССРСР з колишніх польських тюрем та концтаборів звільнилися активісти партій та політичних об'єднань, серед яких були і оунівці, зокрема і колишній керівник крайової екізекутиви Степана Бандера. Навколо останнього згуртувалися члени ОУН, які мали претензії до особового складу Проводу українських націоналістів і були незадоволені обранням на II Великому зборі у Римі Андрія Мельника провідником організації. Між ПУН і опозицією не було досягнуто компромісу у питаннях подальшого розвитку ОУН, через що колись єдина організація розкололася на дві окремі, відомі під назвами «мельниківці» (ОУН) та «бандерівці» (ОУН-р). С. Бандері на той час було 30 років, його одностудентом здебільшого були його однолітками⁸.

ОУН-р надавала значної уваги поширенню мережі на землі Наддніпрянської України. Після «Золотого вересня» 1939 р. цьому мала сприяти інкорпорація Західної України до УРСР і ліквідація кордону між українськими землями по р. Збруч. В одній з постанов відносно діяльності націоналістів зазначалося: «посилити організаційну політичну й боєву діяльність на рідних землях, зокрема на осередних і східних українських землях так, щоб на всіх землях України досягнути такого посилення революційного потенціалу й зорганізованого підпілля, як на ЗУЗ»⁹.

План роботи у цьому напрямку поступово реалізовувався. Питанням організації мережі ОУН на Наддніпрянщині особисто займався керівник крайової екізекутиви ОУН Дмитро Мирон-«Орлик», підключивши до цього наукового співробітника відділу Академії Наук СРСР у Львові Прицака, викладача Львівського ветеринарного інституту Юрія Стефаніка (сина відомого письменника) та студентку Львівського університету Лідію Молащук. Серед основних завдань крайової екізекутиви був пошук осіб, які могли б очолити нові осередки, зокрема, в Києві, Вінниці, Одесі, Дніпропетровську, Харкові, Ростові, Краснодарі, в Криму та на Донбасі¹⁰.

⁸ Ленкавський С. Короткий нарис історії українського націоналізму // Ленкавський С. Український націоналізм. Твори / За ред. О. Сича. — Івано-Франківськ, 2002. — Т. 1. — С. 81–82.

⁹ Мірчук П. Акт відновлення української державности 30 червня 1941 року: його генеза та політичне й історичне значення. — Нью Йорк: ГУ ООЧСУ, 1952. — С. 9.

¹⁰ Радянські органи державної безпеки у 1939 — червні 1941 р.: документи ГДА СБ України / Упор. В. Даниленко, С. Кокін. — К., 2009. — С. 317, 330.

Спеціально відібрані члени ОУН із Західної України під різними приводами (екскурсія, працевлаштування тощо) їздили по всій території України й поширювали серед народу відомості про ідею й завдання ОУН¹¹. Заарештований органами НКВД член Львівського крайового проводу ОУН Іван Максимів 23.10.1940 р. у власноручному зізнанні свідчив, що «для піднесення революційних настроїв серед робітництва і селянства на східних областях мала Красва Екзекутива вислати спеціально деяких членів ОУН — головно робітників і селян до праці в Донбас і інші промислові осередки, щоб там підготовляти повстанчу акцію»¹².

Подекуди органам НКВД вдавалося виявити емісарів ОУН, як це відбулося у 1940 р. на шосткінських торфорозробках Сумщини. Тоді було заарештовано галичанина Іллю Голотяка ('Дніпра') й залучених ним у Шостці Семена Дністряна і Олександра Дяковича¹³. У тому ж році на території Харцизького району Донецької області було заарештовано працівника шахти «Великан» Й. Коця, який був відправлений ОУН із Львівщини для організації підпільної мережі¹⁴.

На початку грудня 1940 р. Запорізьким обласним управлінням НКВД було викрито молодіжну антирадянську організацію націоналістичного спрямування, що діяла в м. Запоріжжя і мала на меті сприяти відокремленню України від СРСР шляхом організації збройного повстання¹⁵. Архівна справа на членів цієї організації дає змогу відтворити тогочасні події.

У квітні 1940 р. до Запоріжжя в якості завербованого для роботи у тресті «Запоріжбуд» прибув мешканець Станіславської обл. О. Бойчук. Проживаючи на 6-му селищі¹⁶, він познайомився з робітником заводу «Дніпроспецсталь» Г. Лебеденком. У матеріалах слідчої справи вони обидва фігурують як організатори гуртка «Са-

¹¹ Глід С. *Фрагменти життя і мук. Спогади з часів німецької окупації України*. — Лондон, 1955. — С. 17.

¹² Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940—1950). — К., 2007. — Т. 1. — С. 89.

¹³ Сергійчук В. *Український здвиг: Наддніпрянина. 1941—1955*. — К., 2005 — С. 7.

¹⁴ Добровольський О. *Оунівське підпілля Донеччини*. — Слов'янськ, 2008. — С. 3.

¹⁵ *Архів Управління Служби безпеки України в Запорізькій області (далі — Архів УСБ України в Запорізькій обл.)*. — Фонд припинених справ (далі — ФПС). — Спр. П—19824. — Т. 1. — Конверт. — Арк. 1.

¹⁶ *Тепер в межах м. Запоріжжя*.

Григорій Лебеденко, 1941 р.

Микола Фуглев, 1941 р.

мостійна Україна». Антирадянська налаштованість Г. Лебеденка пояснюється, зокрема, репресіями радянської влади проти його батька «за злісну несплату державних податків»¹⁷.

У червні 1940 р. відбулося оформлення антирадянського гуртка, кістяк якого склався з п'яти осіб: Омеляна Бойчука, Григорія Лебеденка, Миколи Фуглева, Миколи Понятовського та Петра Шестопалки. Загальна кількість «самостійників» не встановлена, у матеріалах справи фігурує загалом 12 осіб. Мета діяльності гуртка була сформульована О. Бойчуком: організація повстання проти радянської влади, вигнання євреїв та створення соборної Української держави. Слушний момент для цього мав настати з початком колективізації Західної України, оскільки в тамтешніх лісах переховується багато українців — старшин польської армії, що чекають такої нагоди. На момент розгортання подій на західноукраїнських землях учасникам «Самостійної України» в Запоріжжі необхідно, шляхом агітації, залучати невдоволених радянською владою громадян й готувати повстання¹⁸. Слідчі НКВД усерйоз вважали, що «самостійники» збирали зброю та готувалися до підриву «Дніпрогесу»¹⁹.

До кінця жовтня 1940 р. співробітники обласного НКВД мали достатньо інформації для ліквідації «Самостійної України». 7 грудня був заарештований Г. Лебеденко, 10 — М. Фуглев, 18 — М. Понятовський, наступного дня — П. Шестопалка. Пізніше за всіх був заарештований О. Бойчук — 23 грудня, оскільки у другій половині червня він разом із односельцем і ще одним фігурантом справи Семеном Вовчуком виїхав до Станіславської області, де і був заарештований. У постанові на арешт О. Бойчук єдиний з-поміж заарештованих фігурує як член ОУН²⁰.

12 березня 1941 р. було підготовлено звинувачувальний висновок у слідчій справі №7072 за підписом заступника начальника економічного відділу УНКВД молодшого лейтенанта держбезпеки Лавринова. Висновок погоджений з начальником економічного відділу лейтенантом держбезпеки Горловим та затверджений

¹⁷ Архів УСБ України в Запорізькій обл. — ФПС. — Спр. П-19824. — Т. 3. — Конверт. — Арк. 1.

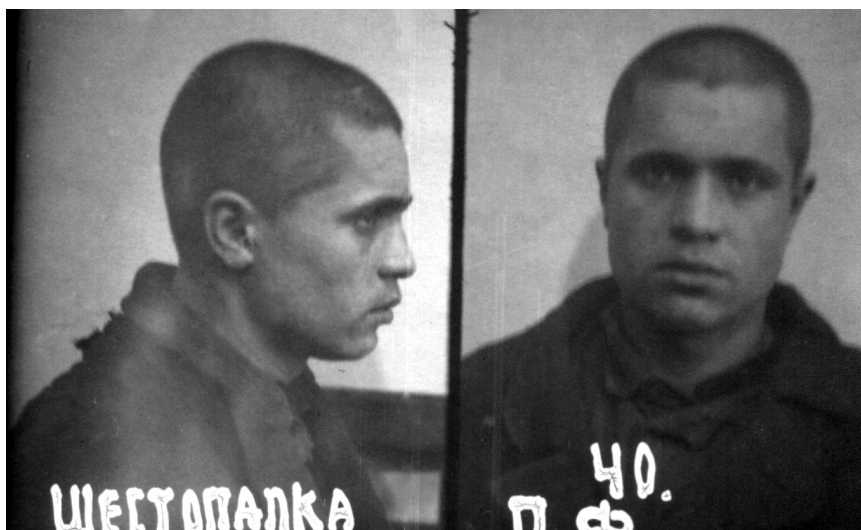
¹⁸ Там само. — Т. 2. — Арк. 3—3зв, 16.

¹⁹ Там само. — Т. 1. — Конверт. — Арк. 2.

²⁰ Там само. — Арк. 1, 28; Конверт. — Арк. 2.

Микола Понятовський, 1941 р.

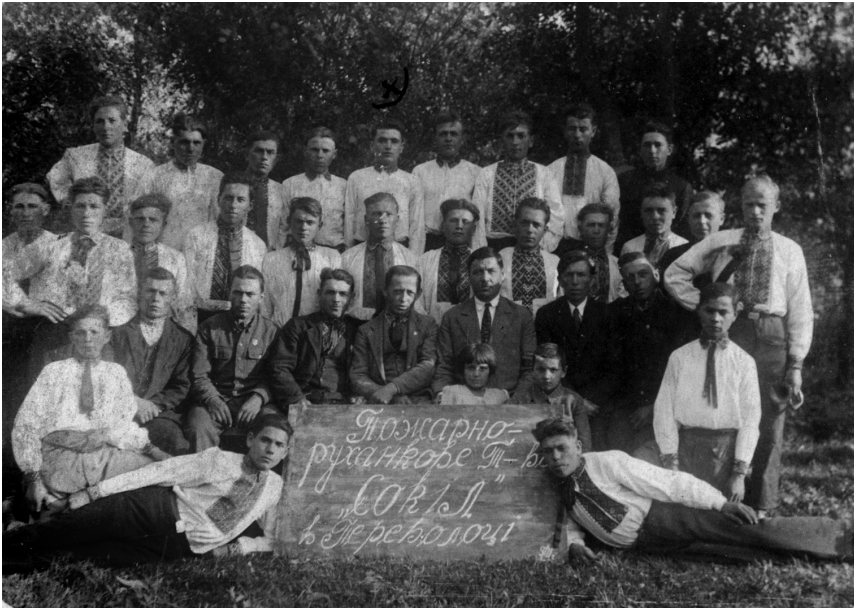
Петро Шестопалка, 1941 р.

Володимир Батюк, 1941 р.

Омелян Бойчук, 1941 р.

Члени товариства «Сокіл», 1934 р.

начальником УНКГБ по Запорізькій області старшим лейтенантом держбезпеки Леоновим. На 5 аркушах машинопису коротко викладено умови, за яких виник гурток «Самостійна Україна», опис співбесід і вербування нових учасників, проведення антирадянської агітації тощо. Всі п'ятеро заарештованих на слідстві себе визнали винними²¹.

Менше ніж за два тижні по тому, 26 березня, відбулося засідання Запорізького облсуду, кримінальний вирок якого у справі «Самостійної України» нагадує захоплюючу детективну історію. Поряд із наведеними у звинувачувальному висновку фактами антирадянської діяльності тут актуалізується антисемітизм. Зокрема, твердилося, що Г. Лебеденко, проводячи самостійницьку діяльність, «поряд з цим займається антисимітизмом, незадоволений єврейською нацією і в своєму плані мають мету утворення

²¹ Архів УСБ України в Запорізькій обл. — ФПС. — Спр. П-19824. — Т. 1.— Конверт. — Арк. 1—5.

єврейського погрому та виселення за межі України». Крім того, «мета к[онтр]-р[еволюційної] націоналістичної організації молоді «Самостійна Україна» це реставрація капіталізму на Україні» тощо.

Коріння антирадянської діяльності П. Шестопапки було «від-
найдено» в активній участі у діяльності товариств «Сокіл» та «Про-
світа» у с. Переволока Бучацького р-ну Тернопільської обл. за між-
воєнної Польщі. Саме з тією діяльністю пов'язувалася «крамольна»
пісня, спів якої також було поставлено Шестопапці в провину:
«Чи ви, хлопці, спали, / чи ви в карти грали, / що ви Україну
/ мадярам віддали»²².

Зрештою, визнавши учасників «Самостійної України» соціаль-
но небезпечними елементами, суд засудив Г. Лебеденка й О. Бой-
чука до розстрілу з конфіскацією майна, М. Фуглева — до 10 р.
таборів та 5 років ураження в правах з висилкою після відбуття
терміну на 10 років; М. Понятовського й П. Шестопапку — до
10 років таборів, 5 років ураження в правах й 5 років висилки. Під
час перегляду справи було вирішено скасувати висилку, а роз-
стріл замінити на 10 років таборів та 5 років ураження в правах.
Але Верховний суд своїм рішенням залишив перший вирок у силі,
скасувавши лише висилку. 25 червня 1941 р. о 2 годині 45 хви-
лин ночі О. Бойчук та Г. Лебеденко були розстріляні. 18 травня
1992 р., внаслідок перегляду справи всі учасники гуртка «Само-
стійна Україна» були реабілітовані²³.

Крім робітничої молоді, ОУН звернула свою увагу на сту-
дентство, інтелігенцію та військовослужбовців. В рамках крайової
референтури пропаганди ОУН-р було створено спеціальні
гуртки студентів, які налагоджували контакти з наддніпрянськи-
ми студентами з метою залучити їх до націоналістичного руху²⁴.
О. Горбач, який на той час був студентом одного із львівських
вищих навчальних закладів, згадував, що недільними вечорами
у заміських парках проводилися запальні дискусії із студентами
з Наддніпрянщини. Їм роздавали багато різноманітних книжок —

²² Архів УСБ України в Запорізькій обл. — ФПС. — Спр. П-19824. — Т. 2. — Арк. 193;
Там само. — Т. 3. — Конверт. — Арк. 1—5.

²³ Там само. — Т. 3. — Арк. 278—280, 286.

²⁴ Гривул Т. Підготовка Організації Українських Націоналістів до створення націо-
нальних збройних сил (1939—1941) // Народознавчі зошити. — 2002. — №5—6. —
С. 491.

«від найневинніших по «грубу контрреволюцію»»²⁵. Куратором залучення відряджених із Наддніпрянщини спеціалістів, зокрема інтелігенції, безпартійних спеціалістів та службовців, був крайовий провідник ОУН-р Іван Климів-‘Легенда’²⁶.

Основною тезою пропагандистської роботи оунівців серед червоноармійців була антинародна й брехлива сутність радянського керівництва. За спогадами бійця 44 дивізії С. Старка, серед червоноармійців постійно поширювалися летючки із закликами приєднуватися до націоналістичного руху²⁷.

На сьогоднішній день інформації про агітаційну роботу серед запорізького студентства, службовців та інтелігенції автором не виявлено. Більше інформації маємо про роботу серед військовослужбовців.

29 червня 1941 р. співробітниками Управління НКГБ у Запорізькій області була розпочата справа на 11 червоноармійців 31-ого інженерно-протихімічного батальйону, що дислокувався у обласному центрі. Попередніми слідчими діями було встановлено, що наприкінці 1940 р., коли до Запоріжжя прибуло поповнення червоноармійців із Західної України, зокрема із Львівської області, вказані особи створили осередок ОУН у своїй військовій частині, Організатором осередку виступив І. Немировський, який перед виїздом до Запоріжжя отримав від керівника оунівського осередку с. Дунаїв Поморянського р-ну Львівської обл. Івана Попадюка такі завдання:

1) Перебуваючи у Червоній армії, виявити членів ОУН, які прибули із Західної України. Повідомляти про останніх своїм організаційним зверхникам та організовуватися для боротьби проти радянської влади.

2) У випадку війни ССРСР із будь-якою державою під час бойових дій перейти на сторону останньої й зі зброєю у руках боротися проти Червоної армії.

3) Знаходячись у тилу Червоної армії, у випадку початку антирадянського повстання перейти на сторону повсталих й боротися проти радянської влади за створення Самостійної України.

²⁵ Горбач О. *Шлях зі Сходу на Захід. Спогади.* — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1998. — С. 182.

²⁶ Дужий П. Іван Климів — «Легенда» // Дужий П. *Українська справа вчора і сьогодні: збірник статей, спогадів: в 2 т.* — Львів: Афіша, 2002. — Т. 1. — С. 238–239.

²⁷ Старко С. *Слідами смерті // Самостійна Україна.* — 1949. — № 7–8. — С. 22.

4) Популяризувати серед військовослужбовців мету й задачі ОУН²⁸.

До активу осередку належали також: уродженці Перемишлянського р-ну Львівської обл. Михайло Худий, залучений до ОУН 1938 р. Іваном Біликом, та Михайло Данилів, залучений Михайлом Василичиним; уродженці Поморянського р-ну тієї ж області Михайло Цап, залучений до ОУН у 1938 р. Михайлом Кащеком, та Володимир Жулін, залучений до ОУН 1939 р. Павлом Пановеком.

І. Немировський підтримував письмовий зв'язок із І. Попадюком, від якого отримував інформацію про підготовку оунівців на Західній Україні до антирадянського повстання. Останньому із Запоріжжя надсилалася інформація про стан колгоспів у Запорізькій області та роботу серед бійців 31-ого батальйону. М. Худий листувався із зв'язковою Любою. Гловач, від якої отримував інформацію про підготовку антирадянського повстання²⁹.

Ймовірно, однією з причин викриття червоноармійського осередку ОУН стало саме це листування. В архівній справі зберігся в якості речового доказу лист Л. Гловач до М. Худого. Тут міститься згадка про 10 заповідей ОУН та повний текст пісні про Біласа й Данилишина³⁰. Така інформація просто не могла пройти повз увагу радянських цензорів.

Зрештою, 2 серпня 1941 р. молодший слідчий слідчої частини УНКГБ по Запорізькій області сержант держбезпеки Борисов склав обвинувачувальний висновок, погоджений начальником слідчої частини лейтенантом держбезпеки Золотоверхим. На засіданні Військового Трибуналу Запорізького гарнізону Одеської військового округу 12 серпня 1941 р. Іларій Немировський, Михайло Худий, Михайло Цап, Володимир Жулін та Михайло Данилів винними себе визнали частково. Не погодилися із обвинуваченням та не визнали себе винними Олексій Сметана, Григорій Іванчишин, Мартин Панчишин, Антон Креховець, Василь Вербицький та Григорій Нарольський.

Підсудним дали можливість сказати останнє слово на свій захист. Немировський, Панчишин, Креховець та Нарольський заперечили свою належність до ОУН. Худий та Жулін визнали, що були членами ОУН, але діяльності не проводили. Цап визнав себе

²⁸ Архів УСБ України в Запорізькій обл. — ФПС. — Спр. П-21902. — Арк. 199.

²⁹ Там само. — Арк. 198—203.

³⁰ Там само. — Арк. 224 (Конверт).

членом ОУН, який збився з правильного шляху, Вербицький не визнавав себе винним, Сметана заявив про те, що його обмовили. Іванчишин просив про помилування.

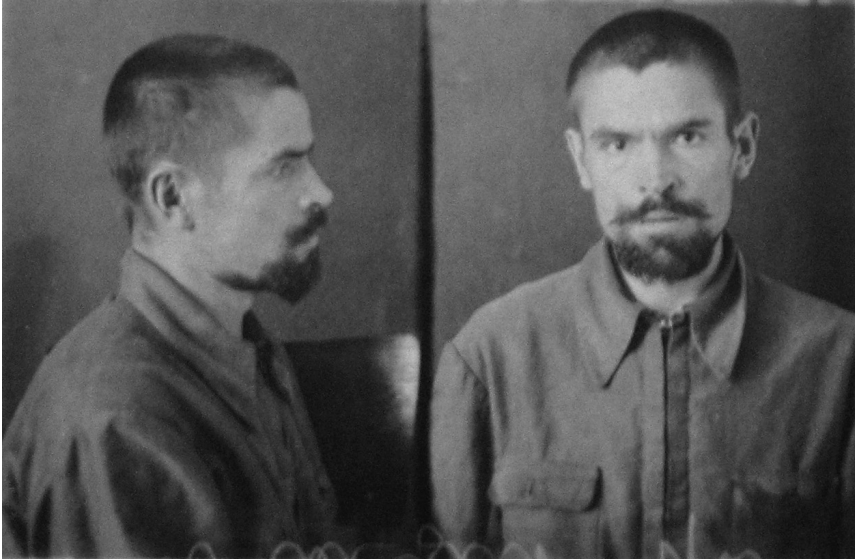
Вирок Трибуналу був таким: Креховця й Вербицького визнати виправданими, але вислати у віддалені області СРСР строком на 5 років, інших підсудних розстріляти. 1998 р. усі фігуранти цієї справи були реабілітовані³¹.

Створення оунівського осередку та мета його діяльності у 31-ому батальйоні цілком вкладається у логіку розвитку подій напередодні війни, зокрема планування ОУН. У Інструкції Проводу ОУН-р «Боротьба й діяльність ОУН під час війни» за можливе визнавалося, що під впливом самостійницької пропаганди українці-бійці Червоної армії будуть створювати окремі повстанські відділи для боротьби за незалежність України. Відповідно до військових інструкцій, такі відділи мали бути включені до складу визвольної армії, створеної ОУН-р. На Наддніпрянщині оунівці не планували виступити всеохоплюючою силою. Вони налаштовувалися бути до радниками в організації місцевої армії. В «Інструкції щодо Осередніх і Східних українських земель» членам ОУН рекомендувалося проникати до Червоної армії з метою проведення серед військовослужбовців антирадянської та самостійницької пропаганди³².

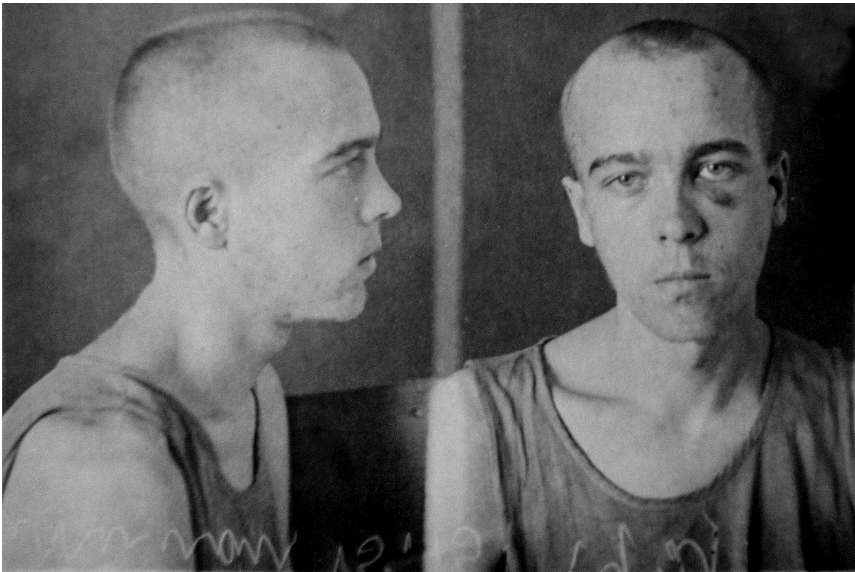
Радянські органи державної безпеки протягом 1939–1941 рр. повною мірою усвідомили силу оунівського підпілля та його конспіративні й організаційні можливості. Через це, зокрема, під підозру органів НКВД потрапили ледь не всі вихідці із Західної України, особливо ті, що перебували в Червоній армії. Зростання підозрілості, яке вилилося у репресії, мало місце після початку німецько-радянської війни, коли крім десятків тисяч осіб, призваних на початку війни, у радянських військах перебувало більше ніж 112 тис. мешканців західноукраїнських земель із призову 1940 р. Саме серед цієї категорії військовослужбовців органи держбезпеки частіше за все викривали націоналістичні гуртки та організації. Наприклад, 10.10.1941 р. у **Куйбишевському військово-**

³¹ Архів УСБ України в Запорізькій обл. — ФПС. — Спр. П-21902. — Арк. 207, 212зв—213, 222зв—223, 228—228зв.

³² Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Збірник документів і матеріалів / Упоряд. О. Дзюбан. — Львів; Київ: Літературна агенція «Піраміда», 2001. — С. 21—23, 36—38.

Гриць Моцик, 1941 р.

Василь Мілан, 1941 р.

вому гарнізоні Особливим відділом було викрито націоналістичну організацію «Вільне козацтво», що складалася з 11 уродженців Рівненської обл. Її учасники виступали за створення незалежної Української держави³³. Члени ОУН у 31-ому запорізькому батальйоні також були призвані до Червоної армії 1940 р.

Про посилення боротьби з українськими націоналістами зазаявив заступник наркома внутрішніх справ СРСР Всеволод Меркулов у Директиві від 14.08.1941 р. за номером 364. Він наголосив, зокрема, що органами НКВД у східних областях України вже ліквідовано ряд націоналістичних осередків, які готувалися до організації «п'ятої колони». З метою припинення роботи українських націоналістів й посилення боротьби з «українською націоналістичною контрреволюцією» Меркулов пропонував організувати виявлення українських націоналістів, посилити контроль за ними та активізувати їх агентурну розробку. Особливу увагу «чекістам» необхідно було звернути на українців із Західної України, які перебували поза її межами, для того щоб не допустити їхніх активних антирадянських дій³⁴.

У Запоріжжі 24 червня 1941 р. був заарештований рядовий 16-го артполку військ протиповітряної оборони уродженець Тернопільської обл. Володимир. Батюк. Йому інкримінувалося членство в ОУН, проведення антирадянської агітації, скерованої на підготовку контрреволюційного повстання проти радянської влади, плани знищення командного складу та використання зенітної артилерії для обстрілу Запоріжжя й промислових об'єктів. З'ясувати правдивість чи міфічність висунутих проти В. Батюка обвинувачень неможливо, оскільки у архівній справі відсутні протоколи допиту, речові докази та рішення про його подальшу долю³⁵.

Того ж місяця за підозрою у належності до ОУН був заарештований ще один уродженець Тернопільщини Василь Мілан, який проживав у II селищі (робітничому) Лівого берега м. Запоріжжя.

³³ *Політична історія України. XX ст. / Редкол.: І. Ф. Курас (голова). — Т. 4: Україна у Другій світовій війні, 1939–1945 / Керівник тому В. І. Кучер. — К., 2003. — С. 136.*

³⁴ *Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне. — М., 2000. — Т. 2. — Кн. 1: Начало (22 июня — 31 августа 1941 года). — С. 480–481.*

³⁵ *Державний архів Запорізької області (далі — ДАЗО). — Ф. Р. 5747. — Оп. 3. — Спр. 2527. — Арк. 2–4зв.*

Попри те, що доказів проти заарештованого у слідчих УНКВД не було, а він сам заперечував членство в ОУН, Особлива нарада засудила В. Мілана до 5 років виправно-трудових таборів³⁶. Подібною є історія ще одного тернопільянина Гриця Моцика, який за вербовкою у 1940 р. приїхав до Запоріжжя і працював у тресті «Запоріжбуд». Його було заарештовано 6 серпня 1941 р. як підозрюваного у належності до ОУН. На допитах свою участь в оунівському підпіллі заперечував, однак розділив долю В. Мілана: Особливою нарадою 8 липня 1942 р. був засуджений до 3 років виправно-трудових таборів й відправлений в Усольтаб Башкирської РСР³⁷.

Подібна доля спіткала тих уродженців західноукраїнських земель, які вже перебували в діючій армії на фронті. Харківському досліднику Анатолію Скоробогатову у Центральному архіві Міністерства оборони Російської Федерації вдалося віднайти секретні документи, згідно з якими командування Південно-Західного фронту Червоної армії мало виявити всіх військовослужбовців німецької національності, а також уродженців західних областей України та Білорусі, й передати їх у розпорядження Сибірського військового округу (осінь 1941 р.)³⁸.

Тим часом, по-своєму готуючись до війни між Німеччиною та Радянським Союзом, ОУН-р розпочала створення похідних груп — своєрідної політичної армії для охоплення Наддніпрянської України. З цією метою було створено Штаб похідних груп під керівництвом Василя Кука, якому допомагали референтури Револьюційного проводу. У Штабі похідних груп працювали також Зеновій Матла, Роман Малащук та Микола Лемик. Останній займався питаннями матеріально-технічного забезпечення. Адміністративні й топографічні мапи виготовлялися під наглядом Ярослава Рака. З. Матла та Р. Малащук займалися організаційним вишколом. Проводився набір добровольців для участі у похідних групах. Їх готували до ведення організаційної, культурно-освітньої, громадської та адміністративно-державницької роботи³⁹.

³⁶ ДАЗО. — Ф. Р. 5747. — Оп. 3. — Спр. 6947.

³⁷ Там само. — Спр. 6865.

³⁸ Скоробогатов А. Нові документи про ставлення Радянської влади до західних українців на початку Другої світової війни // Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник. — Харків; К.: Критика, 2004. — Вип. 6. — С. 146—150.

³⁹ Кук В. Степан Бандера. 1909-1959 рр. — Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1999. — С. 27.

Було створено три основні похідні групи: північну (провідник Микола Климишин), середню (М. Лемик) та південну (Тиміш Симчишин). Кожній групі призначено конкретну територію, яку вона була зобов'язана добре й усебічно вивчити, дано завдання ознайомитися з найновішою історією радянського періоду. Члени груп забезпечувалися топографічними картами, довідниками, путівниками тощо⁴⁰.

Готувалася до «походу на Схід» і ОУН. Організація, керована А. Мельником, також створила три похідні групи: південну (на чолі із Ярославом Гайвасом), середню (поручник «М») та північну, яка складалася з двох підгруп (на чолі з І. Шуйським та Л. Польовим). Основне їх завдання полягало у створенні на залишених радянською владою територіях органів місцевого самоврядування та народної міліції⁴¹.

Зазначимо, що до м. Запоріжжя восени 1941 р. прибули члени похідних груп обох ОУН, але закріпитися та створити мережу осередків вдалося лише представникам молодшої генерації з ОУН-р.

Таким чином, станом на червень 1941 р. **оунівцям не вдалося** створити мережу осередків у Запоріжжі та області. Причина цього полягала не лише в активізації проти них радянських органів держбезпеки. Емісари ОУН не мали достатнього досвіду для проведення такої роботи, тому не могли протистояти «чекістам», що були загартовані боротьбою з «внутрішньою контрреволюцією» протягом 1920—1930-х рр.

Друга світова війна невпинно наближалася до кордонів ССРСР. Кожна з держав-учасниць глобального конфлікту готувалася до нової війни по-своєму. Власні плани щодо війни мало керівництво ОУН та ОУН-р. Перш за все йшлося про створення держави та її адміністративно-управлінського апарату. З метою реалізації цих планів було сформовано похідні групи. Разом з тим, ситуація на Наддніпрянщині, і в Запорізькій області зокрема, станом на червень 1941 р. була несприятливою. Не в останню чергу це стосується місцевих людських резервів, які могли б стати базою

⁴⁰ Кук В. *Державотворча діяльність ОУН у 1941 році. Акт відновлення Української Держави від 30 червня 1941 року // Народознавчі зошити. — 2002. — № 5—6. — С. 393.*

⁴¹ Книш З. *Б'є дванадцять. Спогади й матеріали до діяння ОУН напередодні німецько-московської війни 1941 р. — Торонто: Срібна сурма, б. р. — С. 175—178.*

для створення оунівських осередків: основна маса антирадянськи налаштованих осіб була ліквідована органами держбезпеки (розстріли, заслання, ув'язнення в таборах тощо), зокрема, під час голодомору й великого терору. Така ж доля спіткала уродженців західноукраїнських земель, які проживали на території області. Власну мережу в Запоріжжі й області оунівці мали створювати з нуля, не орієнтуючись в середовищі й не маючи підтримки.